

ELTUN İBRAHİMOV

AMEA Naxçıvan Bölməsi

E-mail: eltunibrahimov@yahoo.com

SOSIAL SİYASƏTİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİNİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Müasir iqtisadi şəraitdə dövlətin yerinə yetirmiş olduğu öhdəliklərin səmərəliliyi və insanların həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması onun həyata keçirdiyi sosial siyasətlə müəyyən olunur. Sosial siyasət ümumi siyasətin əsas tərkibi olub mövcud iqtisadi qanunların, bu qanunları həyata keçirən dövlət orqanlarının, eyni zamanda bazar münasibətləri şəraitində əhali və təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətlərinin əsas göstəricilərinin effektivliyi ilə xarakterizə olunur. Bu baxımdan məqalədə sosial siyasətin əhəmiyyəti və təhlil olunması xeyli aktuallıq kəsb edir.

Açar sözlər: *sosial siyasət, həyat səviyyəsi, iqtisadi münasibətlər, iqtisadi inkişaf, dövlət.*

Dövlətin sosial siyasəti həyata keçirməkdə əsas məqsədi ölkə ərazisində müəyyən yaş qruplarına və əmək potensialına sahib olan insanların müdafiəsini təşkil etməkdir. Bu siyasət vasitəsilə insanın bütün növ ehtiyaclarının ödənilməsi, şəxsi maraqlarının, eyni zamanda konstitusion, təbii və əmək hüquqlarının qorunması həyata keçirilir. Belə bir fikir irəli sürə bilirik ki, dövlətin yerinə yetirmiş olduğu iqtisadi, siyasi, mədəni siyasətin əsas fonunda və son nöqtəsində sosial siyasət dayanır. Belə ki, sosial siyasət sırf insanların ehtiyaclarının və hüquqlarının qorunması, istehsal olunan maddi nemət və xidmətlərin onlar arasında bərabər bölgüsünü təmin edir, bir növ insanın bioloji varlıq kimi təsəvvür olunmasından kənarlaşdırıb onun sosial varlıq kimi təqdim edir.

Sosial siyasət ümumi siyasətin bir hissəsi kimi "dövlətin cəmiyyətdəki, sosial proseslərin idarə edilməsi, maddi və mənəvi tələbatların təmini, cəmiyyətin hər bir üzvünə özünün şəxsiyyətin normal təkrar istehsalı və inkişafı üçün lazımı sosial-iqtisadi hüquqlarının realizəsinə imkan verən sosial diferensiasiya proseslərinin tənzimlənməsi üzrə fəaliyyətidir. Sosial siyasətin əsas prinsipləri hər bir cəmiyyət üzvünün minimal yaşayış səviyyəsinin təmin olunması, gəlirlərin qeyri-bərabərliyinin mümkün qədər azaldılması, əmək qabiliyyətli hər bir kəsin səmərəli iqtisadi fəaliyyəti üçün şəraitin yaradılmasından ibarətdir" [2, s. 544].

Dövlət iqtisadi münasibətləri tənzimləməklə sosial problemlərin həll olunmasına köməklik göstərir, eyni zamanda nail olduğu səmərəli sosial siyasətlə iqtisadi sistemin dayanıqlılığını təmin edir. Bunu belə izah edə bilirik ki, əldə olunmuş iqtisadi inkişaf bilavasitə dövlətin hərtərəfli güclənməsi və onun əhalisinin yaşayış səviyyəsinin yüksəlməsi deməkdir. Bununla bərabər iqtisadi və sosial cəhətdən rifah halı yaxşı olan insan qrupları keyfiyyəti əmək potensialı deməkdir ki, bu da bilavasitə dövlət üçün xeyli sərfəlidir. Bunun nəticəsində də düzgün qurulan dövlət-vətəndaş münasibətləri yaranır ki, dünya təcrübəsində bunun nümunələrinə əsasən inkişaf etmiş ölkələrdə rast gəlmək olar. Yəni, iqtisadi cəhətdən inkişaf edən ölkələrdə əhalinin həyat və yaşayış şəraiti xeyli yaxşı olur ki, bu da öz növbəsində iqtisadi cəhətdən güclü dövlətin yaranması və onun dayanıqlılığının qorunmasının əsas şərtidir.

Məlum olduğu kimi insan cəmiyyəti bir-birindən müəyyən xüsusiyyətlərinə görə fərqlənən qruplardan və təbəqələrdən ibarətdir. Sosial siyasət də əsas məqsədi və məhiyyəti mövcud qruplar arasında münasibətlərin tarazlığını qorumaqdan ibarətdir. Əgər bu tarazlıq qorunmasa münasibətlər düzgün yöndə işləyib etməyəcək, bu isə cəmiyyətə müəyyən mənfi meyllərin ortaya çıxmasına və boşluqların meydana gəlməsinə səbəb olacaqdır. Beləliklə də dövlətin sosial-iqtisadi siyasətinin əsas məqsədləri kimi:

– Dövlətin düzgün xarici siyasətinin bərqərar olması. Bu zaman həm siyasi cəhətdən, həm də iqtisadi cəhətdən balanslı siyasət həyata keçirilir və xarici əlaqələrdə hərtərəfli münasibətlər ön plana çəkilir;

– Düzgün yeridilən iqtisadi siyasət vasitəsilə ixrac potensialının genişlənməsi, müsbət tədiyyə balansının saxlanması və ölkə ərazisində münasib qiymət siyasətinin müəyyən olunması;

– Əmək qabiliyyəti olmayan insanların və sosial cəhətdən həssas əhali qruplarının təminatının yaxşılaşdırılması;

– Axtızminatlı, yoxsul əhali kütləsinin, səhid ailələrinin, gənc ailələrin, məcburi köçkünlərin mənzil-kommunal şəraitinin yaxşılaşdırılması, pensiya, sosial sığorta, müavinətlər və digər təzminatlar üzrə sosial müdafiənin təşkil edilməsi;

– İqtisadi artımın və tam məşğulluğun təmin olunması;

– Azad bazar iqtisadiyyatının tam təmin olunması. Dünya ölkələrinin təcrübələrindən faydalanmaqla müasir iqtisadi sistem qayda-qanunların mənimsənilməsi, regional proqramların səmərəli icrasına nail olmaq, özəlləşdirmənin prinsip və metodlarına uyğun sərbəst iqtisadi bölgələrin yaradılması və s. kimi amillər müəyyən olunmuşdur.

Dövlətin sosial siyasətinin tam təmin olunması dövlət tənzimlənməsinin səmərəliliyini ortaya qoyan başlıca şərtlərdir. Hər nə qədər ki, müasir iqtisadi sistemin daha çox sərbəst bazar qanunları ilə fəaliyyət göstərməsinin təşəvvüfləri xeyli sayda çox olsa da, etiraf etmək lazımdır ki, dövlət müdaxiləsi və tənzimlənməsi olmadan sərbəli sosial siyasətə nail olmaq qeyri-mümkündür. Çünki sərbəst və öz-özünü tənzimləyən iqtisadi sistem heç də cəmiyyət qarşısında duran vacib problemləri və bilavasitə insanların marağında olan məsələlərin həll olunmasında tam iqtidara malik deyildir. Dövlət müdaxilə etmədiyi təqdirdə cəmiyyət böhranla mütləq üzləşəcəkdir. Ümmi götürükdə isə böhranlar baş verərkən müxtəlif fazalardan keçir. Dünyada baş verən bütün böhranların gedişatına nəzər salsaq görərik ki, onlar əvvəlcə konkret olaraq müəyyən sahə və sferalardan başlayır, sonra tədricən öz əhatə dairələrini genişləndirib digər sahələri də əhatəyə alırlar. Bütün sosial və siyasi böhranların əvvəlində iqtisadi böhranlar dayanır. İqtisadi böhran isə iqtisadi sistemin əsas həlqəsi və hərəkətverici qüvvəsi olan maliyyə sistemindən başlayır. Məsələn, əvvəlcə ipoteka böhranı ilə başlayan proses zaman keçdikcə bank böhranına, daha sonra maliyyə böhranına, son nəticədə isə global iqtisadi böhrana çevrilir. Bu isə ona görə global xarakter daşıyır ki, maliyyə və bank sistemi çox geniş əhatəyə və şəbəkəyə malikdir. Müasir dünyada gedən bütün proseslərin inteqrasiya ilə əlaqəli olması nöqteyi nəzərindən yanaşsaq göstərmək olar ki, maliyyə sistemi global dünyada dövlətlər və şirkətlər arasında əlaqə və mütənəsibliyi təmin edən ən əhəmiyyətli sistemdir. Sonda isə genişlənən global iqtisadi böhran sosial sferanı əhatə edir və sosial böhranı əmələ gətirir. Bu baxımdan dövlət öncədən gedən iqtisadi prosesləri tənzimləməyə və istənilən çatışmazlığa müdaxilə etməsə iqtisadi böhran özü ilə siyasi böhranı gətirəcəkdir.

Lakin müasir dövrdə bəzi mütəxəssislər hesab edir ki, dövlət sosial sferanın inkişafı ilə bağlı olan bütün məsələlərin həllini tamamilə öz üzərinə götürməməlidir. Bu yöndə dövlət əsasən sosial xərcləri itxisar etməli və bu nəticədə sərbəstləşən vəsaitləri

birbaşa iqtisadi fəallığın artırılmasına və stimullaşdırılmasına yönləndirməlidir. Bir sözlə, dövlətin başlıca siyasəti iqtisadi stabililiyinin qorunması və iqtisadi artımın tam təmin edilməsi olmalıdır. Çünki belə olan təqdirdə iqtisadi artıma və canlanmaya tam nail olmaq olar ki, nəticədə sosial problemlər öz həllini tapacaqdır. Yəni iqtisadi problemlərin həllinin tapılması sosial problemləri həll edəcəkdir [3, s. 12].

Dünya təcrübəsində sosial siyasətin həyata keçirilməsinin bir neçə modeli mövcuddur ki, bu modellərin də özlərini müsbət və mənfi xüsusiyyətləri vardır. Onlar aşağıdakılardan ibarətdir:

– Paternalist model. Əsasən keçmiş SSRİ ölkələrində tətbiq olunurdu. Bu zaman dövlət əhalinin hərtərəfli sosial və iqtisadi şəraitinin yaxşılaşdırılması məsuliyyətini öz üzərinə götürür, maddi nemətlərin bərabər bölüşününü həyata keçirir, sosial sabitliyin bərqərar olmasına şərait yaradır. Bu modelin mənfi xüsusiyyəti kimi onu göstərmək olar ki, vətəndaşların yüksək sosial vəziyyətinin təmin olunmasına tam nail oluna bilmir və maddi-sosial sərvətlərin insanlar üçün limiti müəyyənləşir;

– Sosial siyasətin İsvəc modeli. Modelin müsbət cəhəti kimi sosial sferada dövlət tənzimlənməsinin hərtərəfli xarakter daşması, dövlət məsuliyyətinin yüksək olması və əhalinin sosial müdafiəsinin tam təmin olunmasını göstərmək olar. Modelin mənfi cəhətinə sosial sferada mərkəzləşmənin yüksək olması, seçim azadlığının məhdudluğu və yüksək vergi qoymanı aid etmək olar;

– Sosial rifahın dövlət modeli. Bir növ bazar iqtisadiyyatı modelidir, vətəndaşların sosial şəraitinin sabitliyinin qorunması və sosial xidmətlərin sayının çoxluğu ilə xarakterizə olunur. Modelin mənfi cəhəti kimi xərclərin yüksək olmasını misal göstərmək olar;

– Sosial istiqamətlənmiş bazar təsərrüfatı modeli. Sağlam rəqabət prinsiplərinə və şəxsiyyətin hərtərəfli formalaşmasına xidmət edən bu model ölkə vətəndaşlarının dövlət tərəfindən yüksək sosial himayəsinə əks etdirir. Dövlət tərəfindən mühüm işlər icra olunur ki, bunun da nəticəsində yoxsulluğun yüksək artımın qarşısını almaq mümkün olur. Lakin bu zaman dövlət bir növ bütün işləri və öhdəlikləri öz üzərinə götürür ki, bu da insanların özlərinin həll etməyə qadir olduğu məsələlərin dövlətin üzərinə düşməsi kimi mənfi halın meydana gəlməsinə şərait yaradır.

– Sosial bazar modeli. Bu modeldə sosial tənzimləmə birbaşa metodlarla deyil, əsasən iqtisadi metodlara üstünlük verilməsiylə baş tutur. Dövlətin himayəsinin azaldılması, sosial sfera sahələrinin əvəzləşdirilməsi, dövlət tərəfindən yardımların minimuma çatdırılması onun əsas xarakterik xüsusiyyətlərindəndir [4, s. 106-107].

Sosial siyasətin istiqamətləri onun məqsədləri ilə müəyyən olunur. Qeyd elədiyimiz kimi ümumi iqtisadi siyasətinin əsas tərkib hissəsi kimi dövlət tərəfindən sosial siyasətin həyata keçirilməsində ən vacib məqsəd insanların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi və onlar arasındakı fərqlin əvəzlənməsinə nail olunmaqdır. Bu zaman əhalinin məşğulluğu ilə bağlı problemlərin aradan qaldırılması, işsizliyin minimuma endirilməsi, işsiz və fiziki, əqli sağlamlıq baxımından əmək qabiliyyəti aşağı olan əhalinin maddi vəziyyətinin təmin edilməsi, təhsil, səhiyyə sahəsində hərtərəfli islahatların aparılması, pensiya sisteminin daha da təkmilləşdirilməsi, miqrasiya ilə bağlı problemlərin həll edilməsi və digər məsələlər dövlətin nəzərdə tutduğu ən vacib işlərdəndir.

Ölkənin həyata keçirdiyi sosial-iqtisadi siyasətin səmərəsi aparılan tədbir və proqramların uğurlu nəticələri ilə müəyyən olunur. Ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf proqramları isə aşağıdakılardan əhatə edir:

– Əvvəlki illər üzrə sosial-iqtisadi inkişafın yekunlarının təhlili və iqtisadiyyatın müasir vəziyyətinin təhlili;

- Düzgün makroiqtisadi siyasətin aparılması;
- Səməralı investisiya siyasəti;
- Aqrar siyasət;
- Ekoloji və regional siyasət;
- Sosial siyasət;
- Xarici iqtisadi siyasət [3, s. 23].

Göründüyü kimi sosial siyasətin də həyata keçirilməsi aparılan mühüm tədbirlər planının əsas tərkib hissələrindən biridir və əgər belə demək mümkündürsə, birincisidir. Çünki qeyd eldiyimiz kimi aparılan bütün xarici, daxili, sosial və iqtisadi tədbirlərin əsas nəticəsi insan əmində yekunlaşır ki, bu da bilavasitə səməralı sosial siyasətlə müəyyən olunur. Yerinə yetirilməli olan bütün tədbir və proqramların hər birinin əsasında dövlətin regional və coğrafi inkişafından tutmuş iqtisadi və investisiya siyasətinə qədər hər biri ölkənin sosial-iqtisadi inkişafını müəyyənləşdirir.

İnsan kapitalı hər bir dövlətin və regionun əsas potensialıdır. Dövlətin iqtisadi və siyasi gücünün, hərbi və kosmik sənayesinin, bir sözlə onun bir dövlət kimi formalaşmasının əsasında əlverişli insan kapitalı dayanır. Hər şeydən əvvəl onu qeyd etmək lazımdır ki, yüksək insan potensialı olan ölkələrdə iqtisadi və sosial siyasət daha səməralı və uğurla həyata keçirilir. Dünya təcrübəsinə də nəzər salsaq görürük ki, elə inkişaf etmiş ölkələr var ki, onlar əvvəllər uzun müddət çətin iqtisadi və siyasi şəraitdə, müharibə vəziyyətində olmalarına baxmayaraq, son illər ərzində özlərinin iqtisadi artım templərinə görə dünyanın əksər dövlətlərini qabaqlamış və dünya iqtisadiyyatına, eyni zamanda siyasətinə özünəməxsus yön verməkdədirlər. Bunun nümunəsini dünyanın ən inkişaf edən 8 (ABŞ, Fransa, İngiltərə, Yaponiya, Almaniya, İtaliya, Rusiya və Kanada) ölkəsinin arasında da görə bilərik. Məsəl üçün, Almaniya hələ bir neçə il bundan öncə çətin iqtisadi vəziyyətdə və müharibədən yenidən çıxan dağılmış iqtisadiyyata malik olmasına baxmayaraq, artıq bugün dünyanın iqtisadi və siyasi xəritəsində hətərlə inkişaf və iqtisadi artım tempinə malikdir. Digər inkişaf etmiş dövlətlərdən biri kimi Yaponiyayı göstərə bilərik ki, məlum olduğu kimi Birinci Dünya Müharibəsində ən çox zərər çəkən ölkələrdən olmuşdur. Lakin bununla belə Yaponiya hal-hazırda dünyanın ən yaxşı inkişaf etmiş maşınqayırma, elektronika və robot sənayesinə malikdir. Eyni zamanda bu müqayisədə keçmiş SSRİ ölkələrindən də bəzələrinin adını çəkməyə bilərik.

Bütün bunların əsas səbəbi kimi adı çəkilən ölkələrin düzgün iqtisadi siyasət həyata keçirməsi və əlverişli insan kapitalı formalaşdırmasını göstərmək olar. İnsan kapitalına investisiya, təhsilin səviyyəsinin yüksəldilməsi elmi texniki tərəqqinin son nailiyyətlərinin əldə olunmasının başlıca meyarıdır. Bu ölkələrdə həyata keçirilən bütün növ inkişaf islahatlarında insan əsas subyekti kimi çıxış edirsə, eyni zamanda həmin islahatların və siyasətin əsas hədəf nöqtəsidir. Belə ki, artıq qeyd olunan ölkələrdə insan, dövlət və elm üçbucağının formalaşması tam başa çatmış və bir-biri ilə qırılmaz əlaqələr formalaşdırılmışdır.

Bələliklə də, iqtisadi və sosial islahatların aparılması son nəticədə dövlətin sosial siyasətinin formalaşmasının əsas meyarıdır. Sosial siyasət formalaşdırılarkən ilk növbədə iqtisadi və sosial problemlər müəyyən olunmalı və bu istiqamətdə tədbirlər və islahatlar hazırlanmalıdır. Sosial və iqtisadi problemlər bir-biri ilə paralel surətdə həll edilməlidir. Cəmiyyəti düşündürən bütün problemlər vaxtında həll olunmalı, insanlar arasında mövcud bərabərsizliklər aradan qaldırılmalı, gəlirlərin ədalətli bölüşü təmin edilməli, iqtisadi ədalət prinsipləri gözlənilməli, bir sözlə dövlətin və cəmiyyətin bütün maraqları və məqsədləri müsbət mənada qorunmalıdır. Çünki cəmiyyət öz-özlüyündə vahid bir struktur halında və təşkilatı əlaqələrlə müxtəlif fərdlərdən ibarət bir sistem halında fəaliyyət

göstərir. Buna görə də baş verən proseslərin hətərləli öyrənilməsi və elmi cəhətdən araşdırılması dövlətin düzgün sosial siyasətinin formalaşmasında əlverişli şərait yaradır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun rəsmi internet sahifəsi. www.sspf.gov.az/
2. Böyük İqtisadi Ensiklopediya, IV c., Bakı: Azərbaycan İqtisadçılar İttifaqı, 2012, 590 s.
3. Əhmədov N.H. Dövlət tənzimləməsinin iqtisadi mexanizmləri. Bakı: ADPU, 2011, 194 s.
4. Əhmədov M.A., Hüseyn A.C. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları. Bakı: İqtisad Universiteti, 2011, 120 s.

Элтур Ибрагимов

ИССЛЕДОВАНИЕ И ОЦЕНКА ОСНОВНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ

В современных экономических условиях эффективность осуществляемых государством обязательств, а также улучшение уровня жизни населения определяется проводимой им социальной политикой. Социальная политика, являясь основной частью экономической политики, характеризуется эффективностью существующих экономических законов, государственных органов, использующих эти законы, в то же время эффективностью основных показателей деятельности населения и хозяйствующих субъектов в условиях рыночной экономики. С этой точки зрения значение социальной политики и ее исследование отличаются большой актуальностью.

Ключевые слова: социальная политика, уровень жизни, экономические отношения, экономическое развитие, государство.

Eltur Ibrahimov

RESEARCH AND EVALUATION OF THE MAIN DIRECTIONS OF SOCIAL POLICY

In modern economic conditions, the effectiveness of the state's obligations, as well as the improvement of the standard of living of the population, is determined by its social policy. Social policy, being a major part of economic policy, is characterized by the effectiveness of existing economic laws, state bodies that use these laws, while at the same time the effectiveness of the basic indicators of the activities of the population and economic entities in a market economy. From this point of view, the importance of social policy and its research are highly relevant.

Key words: social policy, standard of living, economic relations, economic development, state.

(İqtisad üzrə elmlər doktoru, professor Zahid Məmmədov tərəfindən təqdim edilmişdir)